

An Analysis of Morteza Motahhari's Strategies in Anthropology (SWOT Matrix Assessment)

Hosein Kazemi Khadem¹ , Mohammad-Reza Asadi²

Atiyeh Zandieh³ , Mojtaba Rostami Kia⁴

1. PhD Candidate in Comparative Philosophy, Motahari University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

hosein_kazemy@yahoo.com

2. Associate Professor, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

asadi63256325@gmail.com

3. Associate Professor, Motahari University, Tehran, Iran.

zandieh2007@yahoo.com

4. Director General of Foresight and Strategic Studies, Center for Seminary Services, Qom, Iran.

kia.mojtaba1365@gmail.com

Received: 2025/10/20; Accepted 2025/12/20

Extended Abstract

Introduction and Objectives: In the contemporary world, where the crisis of meaning, the collapse of moral foundations, and the dominance of reductionist anthropological paradigms have reshaped the understanding of the human being, a renewed inquiry into the nature of humanity has become indispensable. The anthropological framework developed by Mutahhari, grounded in philosophical rigor, Qur'anic anthropology, and a civilizational outlook, represents one of the most comprehensive capacities within Islamic thought for addressing these challenges. Mutahhari, through a problem-oriented and future sensitive approach, conceives the human being as a dynamic, multilayered, and ascending reality endowed with an

Authors retain the copyright. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

innate divine disposition (fitrah)—a being whose identity unfolds in relation to reason, faith, wilāyah, and history, and who possesses the potential to transcend the confines of biological existence toward higher existential horizons.

Despite these strengths, Mutahhari's anthropological system, when confronted with rival schools of thought and the complex conditions of modernity, requires a strategic analysis capable of revealing its internal strengths and weaknesses alongside the external opportunities and threats that shape its contemporary relevance. In this regard, the SWOT matrix provides a conceptual and analytical tool through which Mutahhari's anthropology can be examined not merely as a philosophical doctrine but as a civilizational and educational project.

The aim of this study is to employ the SWOT framework, complemented by the SPACE model, to determine the strategic position of Mutahhari's anthropology across five analytical domains: epistemology, methodology, psychology, civilizational studies, and practical strategy. Through this analysis, the study seeks to demonstrate how Mutahhari's anthropological system can withstand modern intellectual and civilizational threats, capitalize on emerging opportunities, and contribute to shaping the trajectory of contemporary human sciences.

Method: This study employs a document based and analytical methodology grounded in the systematic examination of Murtadha Mutahhari's written works. The primary data consist of his anthropological, philosophical, historical, and civilizational texts, which were analyzed through a thematic analysis approach. In the first stage, basic themes were extracted from the corpus of Mutahhari's writings; these themes were then organized into intermediate thematic clusters and ultimately synthesized into overarching themes that reconstruct the structural foundations of his anthropological system. The analysis was conducted across five domains: epistemology, methodology, psychology, civilizational studies, and practical strategy.

To evaluate this reconstructed system within a strategic framework, the SWOT model was employed. By distinguishing internal factors (strengths and weaknesses) from external factors (opportunities and threats), the SWOT matrix enables a contextual assessment of Mutahhari's anthropology in relation to contemporary intellectual and civilizational conditions. Each of the five analytical domains was mapped onto the four components of the SWOT matrix, and from this mapping, the four strategic orientations—aggressive (SO), competitive (ST), conservative (WO), and defensive (WT)—were derived.

In a complementary step, the SPACE model was applied to determine the overarching strategic posture of Mutahhari's anthropological framework. By evaluating four dimensions—philosophical strength, competitive advantage, scope and civilizational capacity, and environmental

pressure—the SPACE model situates the theory within a two dimensional strategic field. The integration of SWOT and SPACE provides a comprehensive analytical lens through which Mutahhari's anthropology can be interpreted not only as a conceptual system but also as a strategic and civilizational project capable of guiding the future trajectory of human sciences.

Results: The findings of this study indicate that Mutahhari's anthropological framework possesses a set of strategic capacities that elevate it beyond a purely philosophical doctrine and position it as a civilizational model capable of engaging the intellectual and cultural challenges of the modern world. The SWOT analysis demonstrates that, within the epistemological domain, philosophical foundationalism, the centrality of reason and fitrah, and resistance to relativism constitute the core internal strengths of the system. These strengths enable Mutahhari's anthropology to confront external threats such as instrumental rationality, materialistic reductionism, and the marginalization of the spiritual dimension of the human being.

In the methodological domain, Mutahhari's pluralistic use of philosophy, mysticism, Qur'anic exegesis, and historical analysis provides a comprehensive framework for understanding the human being. Nevertheless, limited engagement with empirical human sciences emerges as a significant weakness. In the psychological domain, the emphasis on the perfect human, volition, faith, and existential ascent offers a constructive response to modern crises of identity, alienation, and spiritual dislocation.

At the civilizational level, Mutahhari's future oriented and macro analytical perspective equips his theory to resist the dominance of Western anthropological models and the erosion of human dignity in contemporary culture. In the domain of practical strategy, his problem oriented approach, intellectual courage in confronting rival schools, and reliance on the cultural resources of Islamic civilization constitute major strengths, although the absence of operational models in education, psychology, and applied humanities remains a notable limitation.

Overall, the results show that despite certain practical and interdisciplinary gaps, Mutahhari's anthropology possesses sufficient philosophical coherence, civilizational depth, and critical capacity to withstand external threats, utilize emerging opportunities, and contribute meaningfully to the future development of human sciences.

Discussion and Conclusion: The strategic analysis of Mutahhari's anthropological framework reveals that his system, while firmly grounded in philosophical and revelatory foundations, possesses civilizational and educational capacities that elevate it beyond an abstract theoretical construct. The examination of the five analytical domains—epistemology, methodology, psychology, civilizational studies, and practical strategy—demonstrates that

Mutahhari, through his commitment to comprehensiveness, the centrality of fitrah, a theocentric rationality, and the doctrine of the perfect human, adopts an active, critical, and reconstructive stance toward the intellectual and cultural challenges of modernity.

At the same time, the SWOT analysis highlights that this system requires further development in certain areas, particularly in its practical and interdisciplinary dimensions. Limited engagement with empirical human sciences, insufficient attention to the lived and embodied human experience, and the absence of operational models in education and psychology constitute weaknesses that can be addressed through emerging opportunities—such as the global turn toward spirituality, the growing demand for dignity centered educational models, and the increasing openness of academic spaces to comparative and cross cultural philosophies.

The SPACE model further indicates that the overarching strategic posture of Mutahhari's anthropology lies within the aggressive quadrant, suggesting that its internal philosophical and civilizational strengths are sufficiently robust to activate external opportunities and neutralize environmental threats. Nevertheless, at the level of confronting threats, the competitive (ST) strategy remains relevant, while in practical domains, the conservative (WO) strategy retains its significance.

Overall, Mutahhari's anthropology emerges as a framework capable of resisting the crises of modern humanity, harnessing civilizational and intellectual opportunities, and contributing to the transformation of human sciences. This study suggests that a strategic rereading of Mutahhari's thought can open new horizons for developing educational, civilizational, and theocentric models suited to the contemporary world.

Conflict of Interest Statement: The authors of the article declare that they have received no financial support, research funding, or assistance from any third party, including governmental, commercial, or private foundations, for any part of this work. The authors have no ongoing, pending, or registered patents related to this study. This research does not involve experimental animals or human subjects requiring ethical approval.

Keywords: Mutahhari's Anthropology, Strategic Analysis, SWOT Matrix, Futures Studies, Philosopher Manager.

Cite this article: Kazemi Khadem, Hosein, Asadi, Mohammad-Reza, Zandieh, Atiyeh, and Rostami Kia, Mojtaba (2025). An Analysis of Morteza Motahhari's Strategies in Anthropology (SWOT Matrix Assessment). *Journal of Religious, Spirituality, and Management Studies* 12(26): 83-117.

بررسی راهبردهای استاد مطهری در انسان‌شناسی (تحلیل ماتریس سوات)

حسین کاظمی خادم^۱ ، محمدرضا اسدی^۲
عطیه زندیه^۳ ، مجتبی رستمی کیا^۴

۱. دانشجوی دکتری فلسفه تطبیقی دانشگاه مطهری تهران (نویسنده مسئول).

hosein_kazemy@yahoo.com

۲. دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی.

asadi63256325@gmail.com

۳. دانشیار دانشگاه مطهری تهران.

zandieh2007@yahoo.com

۴. مدیر کل آینده پژوهی و مطالعات راهبردی مرکز خدمات حوزه.

Kia.mojtaba1365@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: انسان‌شناسی در جهان معاصر، به‌ویژه در بستر بحران معنا، فروپاشی اخلاق و سلطه رویکردهای تقلیل‌گرا، نیازمند بازخوانی‌ای است که بتواند نسبت انسان با حقیقت، تاریخ، جامعه و غایت را در افقی جامع بازتعریف کند. منظومه انسان‌شناسی استاد مطهری، با اتکا بر مبانی فلسفی،

وحیانی و تمدنی، یکی از مهم ترین ظرفیت های اندیشه اسلامی برای پاسخ گویی به این وضعیت است. مطهری، با رویکردی مسئله محور و آینده نگر، انسان را موجودی اشتدادی، چندلایه و برخوردار از فطرت الهی می داند؛ موجودی که در نسبت با عقل، ایمان، ولایت و تاریخ معنا می یابد و قابلیت عبور از سطح زیست طبیعی به افق های متعالی را دارد.

باوجود این ظرفیت ها، منظومه انسان شناسی مطهری در مواجهه با مکاتب رقیب و شرایط پیچیده جهان مدرن، نیازمند تحلیل راهبردی است؛ تحلیلی که بتواند قوت ها و ضعف های درونی، و فرصت ها و تهدیدهای بیرونی را در چهارچوبی منسجم آشکار کند. از این منظر، مدل سوات (SWOT) به عنوان ابزاری برای تحلیل موقعیت و طراحی راهبرد، امکان آن را فراهم می کند که انسان شناسی مطهری نه تنها در سطح فلسفی، بلکه در سطح تمدنی و تربیتی بازخوانی شود.

هدف این پژوهش آن است که با بهره گیری از ماتریس سوات و مدل اسپیس، جایگاه راهبردی انسان شناسی مطهری را در پنج محور معرفت شناسی، روش شناسی، روان شناختی، تمدن پژوهی و راهبرد عملی تحلیل کند و نشان دهد که این منظومه چگونه می تواند در برابر تهدیدهای معرفتی و تمدنی ایستادگی کند، از فرصت های بیرونی بهره گیرد و مسیر تحول علوم انسانی را ترسیم نماید. روش: روش این پژوهش مبتنی بر تحلیل اسنادی، مطالعه کتابخانه ای و تفسیر راهبردی متون است. داده های تحقیق از آثار مکتوب استاد مطهری، به ویژه آثار انسان شناختی، فلسفی، تاریخی و تمدنی او استخراج شده و با بهره گیری از روش تحلیل مضمون، در پنج محور معرفت شناسی، روش شناسی، روان شناختی، تمدن پژوهی و راهبرد عملی سامان دهی شده اند. در این فرایند، ابتدا مضامین پایه از دل متون استخراج شد، سپس در قالب مضامین سازمان دهنده دسته بندی و در پایان، در قالب مضامین فراگیر، ساختار کلی انسان شناسی مطهری بازسازی شد.

برای تحلیل راهبردی این ساختار، از مدل سوات (SWOT) استفاده شده است. این مدل، با تفکیک عوامل درونی (قوت ها و ضعف ها) و عوامل بیرونی (فرصت ها و تهدیدها)، امکان آن را فراهم می کند که منظومه انسان شناسی مطهری در نسبت با محیط معرفتی و تمدنی معاصر ارزیابی شود. در این مرحله، هر یک از پنج محور تحلیلی در چهار مؤلفه سوات جای گذاری شد و از دل آن، راهبردهای چهارگانه تهاجمی (SO)، رقابتی (ST)، محافظه کارانه (WO) و تدافعی (WT) استخراج شد.

در گام تکمیلی، برای تعیین جهت گیری کلان نظریه، از مدل اسپیس (SPACE) بهره گرفته شد. این مدل با ارزیابی چهار بُعد «قدرت نظری»، «مزیت رقابتی»، «قدرت حوزه فعالیت» و «فشار محیطی»،

موقعیت راهبردی انسان‌شناسی مطهری را تحلیل می‌کند. ترکیب این دو ابزار، امکان آن را فراهم می‌کند که انسان‌شناسی مطهری نه تنها در سطح مفهومی، بلکه در سطح راهبردی و تمدنی بازخوانی شود و مسیر تحول آن در علوم انسانی ترسیم شود.

نتایج: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که انسان‌شناسی استاد مطهری، در مواجهه با محیط معرفتی و تمدنی معاصر، واجد ظرفیت‌های راهبردی متعددی است که آن را از یک نظریه صرفاً فلسفی فراتر می‌برد و در جایگاه یک الگوی تمدنی قرار می‌دهد. تحلیل ماتریسی سوات نشان داد که در محور معرفت‌شناسی، مبنای گرای فلسفی، اصالت عقل و فطرت، و پرهیز از نسبی‌گرایی، مهم‌ترین قوت‌های درونی این منظومه‌اند؛ قوت‌هایی که در برابر تهدیدهایی چون سلطه عقلانیت ابزاری، حذف فطرت و تقلیل انسان به ماده، نقش ایستادگی و بازسازی ایفا می‌کنند.

در محور روش‌شناسی، پلورالیسم روشی و بهره‌گیری هم‌زمان از فلسفه، عرفان، قرآن و تاریخ، ظرفیت ارائه تصویری جامع از انسان را فراهم می‌کند؛ هرچند تعامل محدود با علوم انسانی تجربی، یکی از ضعف‌های مهم این حوزه است. در محور روان‌شناختی، تأکید بر انسان کامل، ایمان، اراده و حرکت اشتدادی، در برابر بحران‌های هویتی و ازخودبیگانگی انسان مدرن، کارکردی بازسازانه دارد.

در سطح تمدن‌پژوهی، افق آینده‌نگر و نگاه کلان‌نگر مطهری، نظریه او را قادر می‌کند تا در برابر الگوهای انسان غربی و فروپاشی ارزش‌های انسانی، موضعی فعال و بازخوانانه اتخاذ کند. در محور راهبرد عملی نیز، مسئله محوری، شجاعت مواجهه با مکاتب رقیب و تکیه بر مواد خام فرهنگی تمدن اسلامی، مهم‌ترین قوت‌ها به‌شمار می‌آیند؛ هرچند فقدان مدل‌های عملیاتی در تربیت و روان‌شناسی، از جمله ضعف‌های قابل توجه است.

در مجموع، نتایج نشان می‌دهد که انسان‌شناسی مطهری، با وجود برخی خلأهای عملی و میان‌رشته‌ای، از چنان انسجام فلسفی، ظرفیت تمدنی و توان نقد مکاتب رقیب برخوردار است که می‌تواند در برابر تهدیدهای بیرونی ایستادگی کند، از فرصت‌های محیطی بهره‌گیرد و مسیر تحول علوم انسانی را ترسیم نماید.

بحث و نتیجه‌گیری: تحلیل راهبردی انسان‌شناسی استاد مطهری نشان می‌دهد که این منظومه، در عین برخورداری از بنیان‌های فلسفی و وحیانی استوار، واجد ظرفیت‌های تمدنی و تربیتی است که آن را از سطح یک نظریه انتزاعی فراتر می‌برد. بررسی پنج محور معرفت‌شناسی، روش‌شناسی، روان‌شناختی، تمدن‌پژوهی و راهبرد عملی نشان داد که مطهری با تکیه بر جامع‌نگری، اصالت فطرت، عقلانیت توحیدی و طرح انسان کامل، توانسته است در برابر تهدیدهای معرفتی و فرهنگی جهان مدرن موضعی فعال، نقادانه و بازسازانه اتخاذ کند.

در عین حال، تحلیل سوات آشکار کرد که این منظومه در برخی حوزه‌ها، به‌ویژه در سطح عملی و میان‌رشته‌ای، نیازمند توسعه و بازخوانی است. تعامل محدود با علوم انسانی تجربی، کم‌توجهی به انسان انضمامی و فقدان مدل‌های عملیاتی در تربیت و روان‌شناسی، از جمله ضعف‌هایی‌اند که می‌توانند با بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی، به‌ویژه گرایش جهانی به معنویت، مطالبه برای تربیت کرامت‌محور و گشودگی علمی به فلسفه‌های تطبیقی، اصلاح و تکمیل شوند.

نتایج مدل اسپیس نیز نشان داد که جهت‌گیری کلان انسان‌شناسی مطهری در ربع تهاجمی قرار می‌گیرد؛ به این معنا که قوت‌های نظری و تمدنی این منظومه به اندازه‌ای نیرومند است که می‌تواند فرصت‌های بیرونی را فعال و تهدیدهای محیطی را خنثی کند. باوجوداین، در سطح مواجهه با تهدیدها، راهبرد رقابتی (ST) و در سطح عملی، راهبرد محافظه‌کارانه (WO) نیز معنا و کارکرد دارند.

در مجموع، انسان‌شناسی مطهری الگویی است که هم‌توان ایستادگی در برابر بحران‌های انسان‌مدرن را دارد، هم قابلیت بهره‌گیری از فرصت‌های معرفی و تمدنی را، و هم ظرفیت آن را که در مسیر تحول علوم انسانی، نقش‌آفرینی کند. این پژوهش نشان می‌دهد که بازخوانی راهبردی اندیشه مطهری می‌تواند افق‌های تازه‌ای برای طراحی الگوهای تربیتی، تمدنی و توحیدمحور بگشاید.

تعارض منافع: نویسندگان این مقاله اعلام می‌کنند که هیچ‌گونه حمایت مالی، کمک پژوهشی یا پشتیبانی از سوی اشخاص ثالث اعم از نهادهای دولتی، تجاری یا بنیادهای خصوصی دریافت نکرده‌اند. همچنین، هیچ اختراع، طرح ثبت‌شده یا پرونده دآوری مرتبط با این اثر در حال انجام نیست. این پژوهش فاقد هرگونه جنبه مرتبط با حیوانات آزمایشگاهی یا بیماری‌های خاص انسانی بوده و بنابراین، نیازمند اعلام یا تأیید اخلاق نشر نیست.

واژگان کلیدی: انسان‌شناسی مطهری، تحلیل راهبردی، ماتریس سوات، آینده‌پژوهی، فیلسوف‌مدیر.

استناد: کاظمی خادم، حسین، اسدی، محمدرضا، زندیه، عطیه، و رستمی‌کیا، مجتبی (۱۴۰۴). بررسی راهبردهای استاد مطهری در انسان‌شناسی (تحلیل ماتریس سوات). مجله مطالعات دین، معنویت، مدیریت ۱۲ (۲۶): ۸۳-۱۱۷.

مقدمه و بیان مسئله

در عصر بحران معنا، فروپاشی اخلاق و تقلیل انسان به داده‌ای زیستی یا روانی، بازخوانی انسان‌شناسی، ضرورت یافته است. انسان معاصر، در مواجهه با مکاتب سکولار، نسبی‌انگار و تک‌ساحتی، بیش از هر زمان دیگر نیازمند نظریه‌ای است که کرامت، فطرت، عقل و ایمان را در منظومه‌ای منسجم بازتعریف کند. در این میان، منظومه انسان‌شناسی استاد مطهری، به‌مثابه یکی از جامع‌ترین روایت‌ها از حقیقت انسان، ظرفیت آن را دارد که هم در سطح نظری، هم در سطح تربیتی و تمدنی، به بازسازی انسان معاصر بپردازد.

مطهری، نه تنها در مقام فیلسوف، بلکه در قامت متفکری تمدن‌پژوه و آینده‌نگر، همواره با رویکردی مسئله‌محور به تحلیل وضعیت انسان پرداخته است. آثار او، از انسان و ایمان تا انسان در قرآن و ولایات و ولایت‌ها، نشان می‌دهد که انسان در نگاه او، موجودی اشتدادی، چندلایه و در حال شدن است؛ موجودی که در نسبت با عقل، فطرت، ایمان، ولایت و تاریخ معنا می‌یابد. این نگاه، نه تنها در برابر مکاتب تقلیل‌گرا ایستادگی می‌کند، بلکه با بهره‌گیری از تراش اسلامی، الگویی بدیل و تحول‌خواه ارائه می‌دهد.

منظومه انسان‌شناسی مطهری، همچون هر نظریه‌ای، در کنار قوت‌های فلسفی، معرفتی و تمدنی، با ضعف‌هایی نیز مواجه است؛ به‌ویژه در سطح عملی، میان‌رشته‌ای و تجربه‌محور. تعامل محدود با روان‌شناسی، فقدان نظام طبقه‌بندی شده امور فطری و کم‌توجهی به انسان انضمامی، از جمله خلأهایی هستند که ظرفیت کاربردی نظریه را محدود ساخته‌اند. در عین حال، جهان معاصر با فرصت‌هایی چون رشد گرایش به دین و عرفان، مطالبه برای تربیت کرامت‌محور و گشودگی فضای علمی به فلسفه‌های تطبیقی، زمینه‌هایی فراهم کرده است که می‌تواند به توسعه و بازخوانی این منظومه کمک کند.

از این منظر، تحلیل انسان‌شناسی مطهری در چهارچوب مدل راهبردی سوات، می‌تواند بستری فراهم کند برای شناسایی قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها، و در نهایت، طراحی مسیر تحول نظریه در افق تمدنی. این مقاله، با بهره‌گیری از منطق سوات، می‌کوشد تا منظومه انسان‌شناسی مطهری را در پنج محور معرفت‌شناسی، روش‌شناسی، انسان‌شناسی، تمدن‌پژوهی و راهبرد عملی بررسی کند و از این تحلیل، راهبردهای تهاجمی، رقابتی و محافظه‌کارانه را استخراج نماید.

مسئله اصلی مقاله این است که چگونه می‌توان انسان‌شناسی استاد مطهری را در مواجهه با انسان‌شناسی‌های رقیب، در قالب یک نظریه راهبردی بازخوانی کرد؟ و آیا این منظومه، ظرفیت آن را دارد که از سطح فلسفی به سطح تمدنی و تربیتی ارتقا یابد؟ پاسخ این پرسش، در تحلیل ماتریسی سوات نهفته است؛ تحلیلی که نشان خواهد داد مطهری، با تکیه بر قوت‌های درونی و شناخت دقیق از تهدیدها و فرصت‌های بیرونی، نه تنها در مقام نظریه‌پرداز، بلکه در قامت یک استراتژیست فرهنگی و تمدنی ظاهر شده است. ضرورت این تحقیق از آن‌رو است که فقدان تحلیل راهبردی در حوزه انسان‌شناسی اسلامی، موجب شده ظرفیت‌های نظریه مطهری در سطح سیاست‌گذاری فرهنگی و تربیتی مغفول بماند. این پژوهش می‌کوشد این خلأ را پر کند.

برای ورود به این تحلیل راهبردی، نخست باید پیشینه پژوهش مرور کرد و سپس به چستی، ساختار و ظرفیت‌های مفهومی مدل سوات پرداخت؛ ابزاری که در این مقاله، نه صرفاً به‌عنوان یک تکنیک مدیریتی، بلکه به‌مثابه چهارچوبی فلسفی برای بازخوانی انسان‌شناسی مطهری به‌کار گرفته شده است.

پیشینه پژوهش

با وجود آنکه در حوزه انسان‌شناسی اسلامی و اندیشه‌های استاد مطهری آثار متعددی نگاشته شده است، بررسی سوابق پژوهش‌ها نشان می‌دهد که هیچ تحقیق مستقلی به تحلیل راهبردی این منظومه در چهارچوب مدل سوات نپرداخته است. پژوهش‌های پیشین عمدتاً به جنبه‌های تفسیری، فلسفی یا تربیتی اندیشه مطهری توجه داشته‌اند و کمتر به پیوند آن با ابزارهای راهبردی معاصر پرداخته‌اند. ازاین‌رو، این مقاله در خلأ پژوهشی موجود، نخستین تلاش برای ترکیب انسان‌شناسی فلسفی مطهری با چهارچوب تحلیلی سوات به‌شمار می‌آید.

تاریخچه شکل‌گیری و تحول سوات

تحلیل SWOT (مخفف نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها) نخستین بار در دهه ۱۹۶۰ در مؤسسه تحقیقاتی استنفورد مطرح شد و اغلب به آلبرت هامفری^۱ نسبت داده می‌شود. باوجوداین، این

1. Albert Humphrey

انتساب همچنان محل تردید است و خالق واحد و پذیرفته‌شده‌ای برای آن وجود ندارد (Klein et al., 2019). این ابزار که در ابتدا برای ارزیابی موقعیت سازمان‌ها نسبت به رقبا طراحی شده بود، به تدریج به عنوان ماتریسی مؤثر در تمایزگذاری راهبردی و تثبیت جایگاه در بازار شناخته شد.

در دهه‌های بعد، سوات از مرزهای سنتی مدیریت عبور کرد و به حوزه‌های متنوعی چون آموزش، سیاست‌گذاری و مطالعات اجتماعی راه یافت. پژوهش‌های متعدد نشان داده‌اند که این ابزار نه تنها در سطح شرکت‌ها، بلکه در تحلیل کشورها، صنایع و مطالعات موردی آموزشی نیز به کار گرفته شده است. به‌ویژه در آموزش مدیریت، سوات به عنوان ابزاری آموزشی برای دانشجویان کسب‌وکار و همچنین توسط مشاوران و مدرّسان استفاده شده است (Helms & Nixon, 2010).

این گسترش کاربرد، زمینه‌ساز تحول مفهومی سوات از یک ابزار صرفاً مدیریتی به یک ابزار تفکر عمومی و آینده‌پژوهانه شده است. امروزه، سوات در سطح جهانی به عنوان بستری برای شکل‌دهی به تفکر راهبردی و آینده‌محور شناخته می‌شود؛ ابزاری که فراتر از تحلیل وضعیت موجود، ذهن را به سوی امکان‌های پیش‌رو سوق می‌دهد. (Puyt et al., 2020)

باوجوداین، این تحول با نقدهایی نیز همراه بوده است. برخی منتقدان، سوات را ابزاری سطحی و قالب‌مند دانسته‌اند که در صورت فقدان تأمل انتقادی، ممکن است به خروجی‌های نادرست منجر شود. همچنین، تمرکز بیش‌ازحد بر یک مؤلفه و نادیده‌گرفتن سایر عناصر، می‌تواند تحلیل را از واقعیت‌های پویا و چندلایه محیطی دور کند. (Tang, Huang, Ma, & Liu, 2018)

ماتریس سوات، به عنوان یکی از ابزارهای بنیادین در تحلیل استراتژیک، بر چهار مؤلفه اصلی استوار است: نقاط قوت (Strengths)، نقاط ضعف (Weaknesses)، فرصت‌ها (Opportunities) و تهدیدها (Threats). این چهارگانه صرفاً دسته‌بندی‌ای ایستا نیست، بلکه ساختاری پویا و زمینه‌مند است که در آن معنا وابسته به موقعیت، تفسیر و هدف تحلیل‌گر است.

ماتریس راهبردی سوات، با ترکیب عوامل داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها) و خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها)، چهار رویکرد بنیادین را برای تصمیم‌سازی پیشنهاد می‌کند: ۱. محافظه‌کارانه (WO)، ۲. تهاجمی (SO)، ۳. تدافعی (WT) و ۴. رقابتی (ST). این چهارچوب، فراتر از یک ابزار مدیریتی، می‌تواند به مثابه یک دستگاه مفهومی در بازخوانی پروژه‌های فکری نیز به کار رود.

فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)	
راهبرد تهاجمی (SO) بهره‌گیری از قوت‌ها برای استفاده از فرصت‌ها	راهبرد رقابتی (ST) بهره‌گیری از قوت‌ها برای مقابله با تهدیدها	قوت‌ها (S)
راهبرد محافظه‌کارانه (WO) کاهش ضعف‌ها برای بهره‌برداری از فرصت‌ها	راهبرد تدافعی (WT) کاهش ضعف‌ها برای کاهش آسیب‌پذیری در برابر تهدیدها	ضعف‌ها (W)

در نگاه نخست، ممکن است این مؤلفه‌ها به‌عنوان عناصر مجزا و متقابل تلقی شوند؛ اما تحلیل‌های ژرف‌تر نشان می‌دهد که یک واقعیت می‌تواند هم‌زمان در بیش از یک دسته جای گیرد. به‌دیگرسخن، یک داده ممکن است در شرایطی خاص، هم فرصت باشد و هم تهدید؛ یا نقطه قوتی که در بستر جدیدی به ضعف بدل شود. این منطق چندتفسیره و انعطاف‌پذیر، برخلاف منطق دوگانه کلاسیک، به نوعی منطق سیال نزدیک می‌شود (Rowe et al., 1994).

ازسوی دیگر، نسبت‌های درونی میان مؤلفه‌ها نیز واجد اهمیت فلسفی‌اند. قوت‌ها نه‌فقط ویژگی‌های موجود، بلکه ابزارهایی برای تحقق امکان‌های آینده‌اند؛ آنها ظرفیت‌هایی هستند که در مواجهه با فرصت‌ها، به امکان‌سازی بدل می‌شوند. در مقابل، ضعف‌ها می‌توانند به‌مثابه عوامل تشدیدکننده تهدیدها عمل کنند؛ یعنی اگر مدیریت نشوند، نه‌فقط مانع پیشرفت‌اند، بلکه خود به منشأ بحران بدل می‌شوند (Helms & Nixon, 2010, p. 215).

این نگاه دیالکتیکی به سوات، آن را از یک ابزار توصیفی صرف، به ابزاری برای آینده‌سازی و بحران‌زدایی تبدیل می‌کند. تحلیل‌گر در این چهارچوب، نه‌فقط به طبقه‌بندی داده‌ها، بلکه به تفسیر و بازآفرینی آنها در مسیر طراحی استراتژی‌های خلاقانه و زمینه‌مند می‌پردازد.

سوات به‌مثابه ابزار فلسفی

تحلیل سوات، در نگاه نخست، ابزاری مدیریتی برای موقعیت‌یابی راهبردی سازمان‌هاست؛ اما در لایه‌های عمیق‌تر، می‌توان آن را نوعی تأمل ساختاری در باب هستی انسان و سازمان دانست. این ابزار، با چهار مؤلفه بنیادین خود، نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، همچون آینه‌ای چهاروجهی عمل می‌کند که در آن، فرد یا سازمان با عناصر سازنده و مخرب درونی و بیرونی خود مواجه می‌شود. این

مواجهه، نه تنها شناختی توصیفی، بلکه دعوتی است به خودآگاهی راهبردی و بازتعریف مسیر وجودی. در این معنا، سوات صرفاً یک تکنیک نیست؛ بلکه نوعی فلسفه عمل‌گرایانه است که سازمان یا فرد را همچون موجودی زنده در تعامل با جهان پیرامون می‌بیند؛ موجودی که در مسیر شدن، باید توانمندی‌ها و کاستی‌های خود را بشناسد، امکانات بالقوه را کشف کند و مخاطرات پیش‌رو را مدیریت نماید.

از منظر انسان‌شناسی فلسفی، می‌توان سوات را الگویی برای حرکت از انسان موجود به انسان مطلوب دانست. انسان موجود، با تمام محدودیت‌ها، ضعف‌ها و ظرفیت‌های فعلی، نقطه آغاز تحلیل است؛ و انسان مطلوب، چشم‌اندازی آرمانی و متعالی است که در آن، فطرت انسانی به فعلیت می‌رسد. سوات با تحلیل وضعیت موجود و ترسیم مسیر تعالی، می‌تواند نقش یک پل مفهومی و عملی را ایفا کند. در این چهارچوب، رابطه دیالکتیکی میان مؤلفه‌ها نیز برجسته می‌شود: قوت‌ها نه فقط ویژگی‌های موجود، بلکه ابزارهایی برای تحقق امکان‌های آینده‌اند؛ و ضعف‌ها، اگر مدیریت نشوند، می‌توانند تهدیدها را تشدید کرده و مسیر رشد را مسدود کنند.

تلاش‌های فلسفی برای ارتقای سوات

در سال‌های اخیر، تحلیل سوات از مرزهای مدیریتی فراتر رفته و وارد قلمرو فلسفه و انسان‌شناسی شده است. این تحول، حاصل تلاش‌هایی است که می‌کوشد تا این ابزار را از یک چهارچوب ایستا و توصیفی، به مدلی پویا، چرخه‌محور و معناگرا ارتقا دهد. یکی از نمونه‌ها در این زمینه، مطالعه وانگ (۲۰۰۷) است که با بهره‌گیری از نظریه «پنج تغییر» در فلسفه چینی، بازخوانی‌ای نوآورانه از سوات ارائه می‌دهد. در این رویکرد، هر یک از چهار عنصر ماتریس سوات اعم از قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها با یکی از مراحل تحول در نظریه پنج‌گانه چینی تناظر می‌یابد: تولد، رشد، برداشت، ذخیره‌سازی و دگرگونی. این تناظر، تحلیل سوات را از یک ابزار مدیریتی به مدلی چرخه‌محور تبدیل می‌کند که در آن، گذار میان عناصر نه تنها ممکن، بلکه ضروری تلقی می‌شود. به‌دیگرسخن، سوات دیگر صرفاً ابزاری برای تشخیص وضعیت نیست، بلکه به‌مثابه فرایندی در حال تحول عمل می‌کند که در آن، قوت‌ها می‌توانند به فرصت‌ها بدل شوند، ضعف‌ها به تهدیدها، و بالعکس؛ همه در بستری از پویایی و تعامل مستمر.

وانگ با تلفیق نظریه بین‌یانگ و عناصر پنج‌گانه، می‌کوشد تا پیوندی مفهومی میان دسته‌بندی‌های

چهارتایی رایج در سنت‌های مدیریتی غربی و ساختارهای پنج‌مرحله‌ای در اندیشه شرقی برقرار کند. این تلفیق، نه تنها به غنای مفهومی سوات می‌افزاید، بلکه آن را در زمینه‌ای هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی بازتعریف می‌کند. این تلاش، نمونه‌ای از امکان توسعه چهارچوب‌های تلفیقی در سنت‌های غیرغربی است؛ چهارچوب‌هایی که در آنها، ابزارهای مدیریتی نه تنها به عنوان تکنیک‌های تصمیم‌سازی، بلکه به مثابه ساختارهایی مفهومی و فلسفی مورد بازخوانی قرار می‌گیرند. چنین بازخوانی‌هایی، راه را برای طراحی مدل‌هایی بازتر، عمیق‌تر و انسان‌محورتر هموار می‌کنند؛ مدل‌هایی که در آنها، تحلیل راهبردی با تعالی فردی، تحول اجتماعی و گشودگی به آینده هم‌افق می‌شود.

در این چشم‌انداز، اگر سوات را نه صرفاً به عنوان ابزاری مدیریتی، بلکه به مثابه چهارچوبی فلسفی برای تحلیل وضعیت انسان در جهان معاصر در نظر بگیریم، پرسش بنیادین این است که کدام منظومه فکری، ظرفیت بهره‌گیری از این چهارچوب را در سطحی تمدنی داراست؟ در پاسخ به این پرسش، اندیشه استاد مطهری با برخورداری از ساختاری مسئله‌محور، آینده‌نگر و تمدن‌ساز، واجد ویژگی‌هایی است که آن را برای چنین تحلیلی مستعد می‌کند. منظومه انسان‌شناسی او بستری فراهم می‌کند تا مدل سوات از یک ابزار تحلیلی، به ابزاری برای بازخوانی و بازآرایی مفاهیم بنیادین انسان در افق اسلامی بدل شود.

استاد مطهری در قامت فیلسوف‌مدیر و آینده‌پژوه

در ادامه تحلیل مفهومی سوات، اکنون می‌توان جایگاه استاد مطهری را در مقام یک فیلسوف‌مدیر و آینده‌پژوه بررسی کرد؛ متفکری که آثارش در حوزه فرهنگ، هویت و تمدن، واجد ساختاری راهبردی است و در بسیاری موارد، با منطق تحلیل سوات هم‌راستا می‌شود. او نه تنها در مقام نظریه‌پرداز، بلکه به مثابه یک استراتژیست فرهنگی، از شناخت عناصر درونی و بیرونی، و طراحی مسیر تحول بهره می‌گیرد. مطهری در مواجهه با بحران‌های فرهنگی، به‌ویژه در برابر موج تقلید از غرب، بر خطر شخصیت‌باختگی، مرعوب شدن، و هضم‌شدن در دیگری تأکید می‌کند. او این وضعیت را نه صرفاً انحراف فردی، بلکه ضعف درونی می‌داند که می‌تواند تهدیدهای بیرونی را تشدید کند. «گاهی به شکل مسخره می‌پرسند: آقا راستی در اسلام کت و شلوار حرام است؟! ... آیا کلاه لگنی حرام است؟ نه، اینها

حرام نیست. اسلام می‌گوید... شخصیت باختن... هضم شدن در دیگری حرام است، مستسبع شدن حرام است، مفساد اروپا را تمدن پنداشتن و به نام پیشرفت نوش جان کردن حرام است، اعتقاد اینکه ایرانی باید جسماً و روحاً و ظاهراً و باطناً فرنگی بشود حرام است» (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۱۰، ص ۱۴۶). در تحلیل شرایط تاریخی، مطهری دو ضرورت راهبردی را برای روشنفکر مسلمان برمی‌شمارد: نخست، شناخت اسلام واقعی به‌عنوان یک دستگاه فکری و ایدئولوژی سازنده؛ و دوم، شناخت مقتضیات زمان برای تفکیک فرصت‌های علمی از تهدیدهای فرهنگی (مطهری، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۱). این دو، به مثابه قوت درونی و فرصت بیرونی، مبنای کنش تمدنی‌اند و نشان می‌دهند که راهبرد فرهنگی باید بر پایه تحلیل وضعیت موجود و آینده‌نگری بنا شود.

مطهری در بیانی صریح، مخاطب را به درک آینده فرامی‌خواند: «تو باید از آن کسانی باشی که نه‌تنها اوضاع زمان خودت را درک بکنی، بلکه باید آینده را هم بفهمی و درک بکنی» (مطهری، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۲۵۵). این بیان، نه‌تنها دعوت به آگاهی تاریخی، بلکه تأکید بر گشودگی به آینده و ضرورت پیش‌بینی در طراحی راهبرد است.

در تبیین رسالت اسلام، مطهری از سه سطح راهبردی سخن می‌گوید: تخلیه از فرهنگ‌های زائد، تحلیل به فرهنگ‌های مطلوب، و تثبیت عناصر مطلوب. «مذهبی که کاری به فرهنگ‌های گوناگون ملت‌ها نداشته باشد و با همه فرهنگ‌های گوناگون سازگار باشد، مذهبی است که فقط به درد هفته‌ای یک نوبت در کلیسا می‌خورد و بس» (مطهری، ۱۳۹۲ الف، ص ۶۳). این سه‌گانه، نوعی ماتریس فرهنگی راهبردی است که با منطق سوات در سطح انسان‌شناسی قابل تطبیق است؛ زیرا در آن، نقاط ضعف و تهدیدها باید زدوده شوند، فرصت‌ها باید جذب شوند، و قوت‌ها باید تثبیت شوند.

مطهری تصریح می‌کند: «در صورت پیش‌بینی، هم بهتر می‌توان از فرصت‌ها استفاده کرد و هم بهتر می‌توان با بحران‌ها مواجه شد و آنها را حل کرد» (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۱۰، ص ۵۷۸). این بیان، مستقیماً به نسبت قوت ← فرصت و ضعف ← تهدید اشاره دارد و نشان می‌دهد که تحلیل وضعیت، شرط کنش مؤثر است. در ادامه، او قدرت پیش‌بینی را شرط رشد انسان در افق آینده می‌داند. از نظر مطهری، «رشد انسان از نظر آینده عبارت است از قدرت پیش‌بینی آینده؛ یعنی حوادث آینده را پیش‌بینی کردن و پیشاپیش آنها را تحت ضبط و کنترل درآوردن، و به عبارت دیگر، بر زمان سوار شدن و هدایت و رهبری زمان را بر

اساس قوانین و سنی که بر زمان و تاریخ حاکم است برعهده گرفتن» (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۱۵۵). این نگاه، تحلیل سوات را به آینده‌پژوهی تمدنی پیوند می‌زند. و در نهایت، وی بیان می‌کند: «هدایت بدون قدرت پیش‌بینی امکان‌پذیر نیست» (مطهری، ۱۳۹۳، ص ۲۶۷). این بیان، بنیاد فلسفه راهبردی مطهری را شکل می‌دهد و نشان می‌دهد که هر کنش مؤثر، نیازمند تحلیل وضعیت و تصور آینده است.

این نظرات، نشان می‌دهد که استاد مطهری در مواجهه با مسائل فرهنگی و تمدنی، از ساختاری تحلیلی بهره گرفته است که با منطق سوات هم‌افق است: شناخت قوت‌ها و ضعف‌های درونی، تشخیص فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی، و طراحی مسیر تحول. این رویکرد، مطهری را به مثابه یک استراتژیست فرهنگی و تمدنی معرفی می‌کند که تفکر خود را در خدمت آینده‌سازی تمدنی و فرهنگی قرار داده است. این رویکرد راهبردی، زمانی معنا و عمق بیشتری می‌یابد که با ویژگی‌های شخصیتی و زیست فکری استاد مطهری سنجیده شود؛ زیرا تحلیل سوات در منظومه فکری او، صرفاً یک ابزار مفهومی نیست؛ بلکه بازتابی از روحیه‌ای است که استقلال، عزت و آینده‌نگری را در متن اندیشه و عمل دنبال می‌کند. برای فهم دقیق‌تر این پیوند، باید به ساحت شخصیت مطهری وارد شد؛ جایی که او نه تنها در مقام فیلسوف، بلکه در قامت یک متفکر تمدن‌پژوه، از ظرفیت‌های درونی اسلام دفاع می‌کند و در برابر وابستگی فکری به غرب، موضعی روشن و جسورانه اتخاذ می‌نماید.

روحیه فکری استاد مطهری، آمیخته با استقلال، عزت و جسارت در نقد ساختارها است. او نه تنها در مقام فیلسوف، بلکه در جایگاه یک متفکر تمدن‌پژوه و آینده‌پژوه، همواره بر ضرورت بازگشت به ظرفیت‌های درونی اسلام و پرهیز از وابستگی کامل فکری به غرب تأکید می‌کرد.

مطهری با صراحت از بی‌خبری نسبت به فلسفه احکام اسلامی انتقاد می‌کند و می‌نویسد: «من در موضوعاتی که خودم روی آنها تحقیقاً کار کرده‌ام برایم مثل روز روشن شده است که فلسفه‌های اجتماعی و فلسفه‌های زندگی اسلامی به درجاتی مرقی‌تر از فلسفه‌های زندگی غربی است... چرا در فلسفه سیاسی خودمان غور نکنیم؟ آیا باید تابع انگلستان یا آمریکا یا فرانسه باشیم؟ آیا امکان ندارد فلسفه‌ای مرقی‌تر از آنها وجود داشته باشد؟ چرا، امکان دارد» (مطهری، ۱۳۸۹ الف، ص ۱۴۴). این نگاه، نشان‌دهنده باور او به ظرفیت تولید نظریه مستقل در جهان اسلام است. در ادامه، او نسبت به تقلید کورکورانه از ساختارهای اجتماعی غرب هشدار می‌دهد و تأکید می‌کند که «هیچ ضرورت اجتناب‌ناپذیری نیست که از هر راهی

که آن‌ها [غربی‌ها] رفته‌اند برویم» (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۳۲). این جمله، دعوتی است به نگاه هوشیارانه و گزینشی نسبت به تمدن غربی. مطهری در مقام کنش‌گر فکری، اسلام را دینی مهاجم و تحول‌خواه معرفی می‌کند: «اسلام می‌گوید متعرض باش، مهاجم باش، قیام کن، شورش کن و وضع نامطلوب را در هم بریز تا وضع مطلوب را به وجود بیاوری» (مطهری، ۱۳۹۱، ص ۱۲۰). این روحیه مهاجم، نشان‌دهنده پیوند میان تحلیل وضعیت و اراده تغییر است. همچنین، او بر شایستگی تاریخی ایرانیان در تفکر فلسفی تأکید می‌کند و می‌نویسد: «ما در گذشته شایستگی خود را به حد اعلی در بررسی‌های منطقی و فلسفی نشان داده‌ایم. چرا در مسائل فلسفی مقلد دیگران باشیم؟» (همان، ص ۱۲۹). این جمله، بازتابی از اعتماد به نفس تمدنی و دعوت به احیای سنت فلسفه اسلامی است.

در سطح اجتماعی، مطهری استقلال را نه یک آرمان انتزاعی، بلکه یک اصل اسلامی می‌داند: «اسلام جامعه‌ای می‌خواهد مستقل، آزاد، عزیز، سربلند، مستغنی» (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶). این جمله، بنیاد انسان‌شناسی عزت‌محور او را روشن می‌کند. در همین راستا، نیز در مقدمه اصول فلسفه و روش رئالیسم می‌نویسد: «در این کتاب از تحقیقات فلسفه اسلامی استفاده شده، و به آراء دانشمندان بزرگ اروپا نیز توجه کامل شده» (طباطبایی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۹). این نگاه، نشان‌دهنده امکان تعامل بدون تقلید است. مطهری در جای دیگر هشدار می‌دهد: «انتظار بی‌جایی است که از افراد ملل بیگانه توقع داشته باشیم فلسفه و علوم ما را معرفی کنند» (همان، ص ۱۵). این جمله، تأکیدی بر ضرورت خودآگاهی و تکیه بر خود در معرفی تمدن اسلامی است. مطهری در نقد جمود فکری، بر ضرورت تفقه و فهم عمیق اسلام تأکید می‌کند: «یکی از علل انحطاط ما این است که دست از تفقه برداشتیم... ولی دین اسلام با جمود سازگار نیست، با فهم عمیق سازگار است» (مطهری، ۱۴۰۱، ص ۱۰۱). این نگاه، نشان‌دهنده پیوند میان اجتهاد و پیشرفت است. در نهایت، او با تمجید از شیخ طوسی، اجتهاد را راهی برای استخراج فروع از اصول معرفی می‌کند: «ائمه فرموده‌اند: علینا القاء الاصول و علیکم التفریع» (همان، ص ۷۸). این جمله، فلسفه عملی مطهری را در مواجهه با مسائل جدید روشن می‌کند. در نظر مطهری شیخ طوسی عظمت چشمگیری دارد و وی معتقد است امروزه ما نیاز به همان روشی داریم که وی با جسارت، در گذشته آن را انجام داده است.

در مجموع، آنچه از بیانات استاد مطهری برمی‌آید، تصویری از متفکری است که استقلال فکری،

عزت تمدنی و جسارت در نقد ساختارها را نه تنها در نظر، بلکه در عمل زیسته است. او با تأکید بر ظرفیت‌های درونی اسلام، نقد جمود و دعوت به اجتهاد، نشان می‌دهد که تفکر اسلامی می‌تواند بدون تقلید کورکورانه از الگوهای غربی، مسیر خود را در فلسفه، سیاست و تمدن بگشاید. این روحیه عزت طلب و تحول خواه، زمینه ساز انسان شناسی ای است که در آن انسان نه موجودی منفعل، بلکه فعال نسبت به تغییر وضع موجود و حامل کرامت است. اکنون به این انسان شناسی در منظومه فکری مطهری می‌پردازیم.

انسان شناسی

این رویکرد عزت طلبانه و تحول خواه، نه تنها در سطح نظریه پردازی، بلکه در شیوه مواجهه استاد مطهری با مسائل فکری و اجتماعی نیز قابل ردیابی است. او متفکری مسئله محور بود؛ به گونه ای که هر کتاب، مقاله یا سخنرانی اش پاسخی است به یک مسئله یا پرسش بنیادین در زمانه خود. همین ویژگی، آثار او را واجد ظرفیت تحلیل راهبردی می‌کند. در واقع، در اغلب آثار مطهری می‌توان منطق تحلیل سوات را پیاده سازی کرد؛ زیرا او همواره با شناخت قوت ها و ضعف های درونی، و تشخیص فرصت ها و تهدیدهای بیرونی، به طراحی مسیر تحول فکری و فرهنگی می‌پردازد. با وجود این، در این پژوهش، تمرکز ما صرفاً بر انسان شناسی ایشان است؛ زیرا در این حوزه، هم عمق فلسفی اندیشه او آشکار می‌شود و هم ظرفیت تمدنی آن قابل تحلیل است.

در منظومه فکری استاد مطهری، شناخت انسان نه تنها دغدغه ای فلسفی، بلکه مسئله ای تمدنی است؛ مسئله ای که در آثار متنوع او، از فلسفه گرفته تا دین، تاریخ و جامعه، حضوری محوری دارد. مطهری به معنای دقیق کلمه، یک انسان پژوه است؛ متفکری که انسان را هم در مقام «موضوع فلسفی» (مطهری، ۱۴۰۳ الف، ص ۱۵) و هم به عنوان موجودی «نیازمند تفسیر» (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۴۶) در مرکز تأملات خود قرار می‌دهد. او تأکید می‌کند که «مسئله انسان در فلسفه امروز مهم ترین موضوع است» (مطهری، ۱۳۹۲ ب، ص ۵۶)؛ و این تأکید، نشان دهنده عمق نظری و معناکاوانه نگاه او به هستی انسان است.

اهمیت انسان شناسی مطهری، صرفاً در تحلیل فلسفی این معضل نیست؛ بلکه در ظرفیت آن برای

اتصال تراث اسلامی به جهان مدرن نهفته است. مطهری به جای پذیرش منفعلانه مدرنیته، تراث اسلامی را در پرتو نیازهای امروز جامعه بازخوانی می‌کند؛ رویکردی که هم‌زمان با نقد مبانی انسان مدرن همراه است. او با اتخاذ دو مسیر موازی (بازخوانی سنت و نقادی مدرنیته) زمینه‌ای فراهم می‌کند برای تولید مبانی جدید در علوم انسانی. آثار او در حوزه جامعه و تاریخ، به‌ویژه کتاب‌های جامعه و تاریخ و فلسفه تاریخ، نمونه‌های بارز این رویکرد تأویلی و انتقادی‌اند.

این نگاه مسئله‌محور، مطهری را به متفکری راهبردی بدل می‌کند؛ کسی که در مواجهه با هر بحران فکری یا اجتماعی، به تحلیل وضعیت، شناسایی عناصر درونی و بیرونی، و طراحی مسیر تحول می‌پردازد. از این منظر، آثار مطهری واجد ظرفیت پیاده‌سازی منطق تحلیل سوات‌اند؛ زیرا در آنها می‌توان نقاط قوت و ضعف درونی اندیشه اسلامی، و فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی در جهان مدرن را شناسایی کرد. باوجوداین، در این پژوهش، تمرکز ما صرفاً بر انسان‌شناسی مطهری است.

در گام نخست، باید به‌اختصار به انسان‌شناسی ایجابی مطهری پرداخت؛ تصویری از انسان که در آن، فطرت، انسان کامل، علم و ایمان ارکان اصلی‌اند. انسان در نگاه مطهری، موجودی است در حال شدن؛ برخوردار از کرامت ذاتی، و واجد ظرفیت عبور از طبیعت به سوی حقیقت. این انسان، نه محصول صرف تاریخ یا جامعه، بلکه حامل فطرت الهی و مسئول در برابر خویشستن و جهان است.

اما مطهری، در کنار این تصویر ایجابی، با جدیت به نقد انسان‌شناسی‌های رقیب نیز می‌پردازد؛ مکاتب و نظریه‌هایی که انسان را یا به ماده تقلیل می‌دهند، یا به گریزه، یا به ساختارهای اجتماعی و تاریخی. در ادامه، به بررسی انسان‌شناسی سلبی او نیز خواهیم پرداخت تا روشن شود که مطهری چگونه با تحلیل تهدیدهای بیرونی و ضعف‌های درونی، به بازسازی انسان‌شناسی خود در عصر مدرن دست می‌زند.

در منظومه معرفتی استاد مطهری، انسان نه موجودی ایستا و تک‌ساحتی، بلکه حقیقتی چندلایه، در حال شدن و واجد حرکت اشتدادی است. او در آثار مختلف خود، از انسان و ایمان تا انسان در قرآن و ولایات و ولایت‌ها، تصویری از انسان ارائه می‌دهد که از مرزهای روان‌شناسی و جامعه‌شناسی عبور کرده و در افق فلسفی، عرفانی و قرآنی معنا می‌یابد. این سیر معرفتی، نه‌تنها نشان‌دهنده عمق نظری مطهری، بلکه بازتابی از رویکرد راهبردی او در مواجهه با مسئله انسان است؛ رویکردی که با منطق تحلیل سوات

نیز هم‌افق می‌شود؛ زیرا در هر سطح، مطهری به شناسایی قوت‌ها و ضعف‌های درونی انسان و فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی در جهان مدرن می‌پردازد و از دل این تحلیل، مسیر تعالی را ترسیم می‌کند.

انسان‌شناسی ایجابی در سه سطح

مطهری در نخستین سطح از شناخت انسان، با تکیه بر مقایسه انسان و سایر جانداران، به برجسته‌سازی تمایزات بنیادین انسان در عرصه علم و ایمان می‌پردازد. او تصریح می‌کند: «انسان حیوانی است که با دو امتیاز علم و ایمان از دیگر جانداران امتیاز یافته است» (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۱۲). این مرحله، نقطه عزیمت انسان‌شناسی مطهری است؛ جایی که انسان در مرز طبیعت ایستاده و با بهره‌گیری از علم و ایمان، امکان عبور به ساحت معنا را می‌یابد. در این سطح، انسان نه موجودی صرفاً زیستی و مادی، بلکه حقیقتی الهی و مسئول در برابر خویشتن است.

در سطح دوم، مطهری از مرحله مقایسه با سایر جانداران عبور کرده و به مرحله وحیانی و قرآنی وارد می‌شود. در کتاب انسان در قرآن، انسان نه صرفاً موجودی عالم و مؤمن، بلکه صاحب فطرت الهی، خلیفه‌الله و برگزیده الهی است. آموزه‌های قرآن، انسان را در نسبت با خداوند و هستی معنا می‌کند؛ موجودی که در مسیر قوس صعود، مسئولیت معماری خویشتن را برعهده دارد. این سطح، انسان را در افق توحیدی جای می‌دهد و نشان می‌دهد که کرامت انسانی، نه محصول قرارداد اجتماعی و رویکرد تاریخی، بلکه ریشه در خلقت الهی دارد.

در سطح سوم، مطهری افقی ژرف‌تر را می‌گشاید؛ انسان در مقام نبی، امام یا ولی الهی، نه تنها خود را ساخته، بلکه واسطه هدایت میان حق و خلق می‌شود. او می‌نویسد: «اولین انسانی که پا در این عالم می‌گذارد، به‌عنوان حجت خدا، پیامبر خدا و موجودی که با عالم غیب ارتباط دارد پا می‌گذارد... و هیچ‌گاه جهان انسانیت از موجودی که حامل روحِ اِنِّی جاعِلٌ فی الْأَرْضِ خَلِیْفَةً باشد خالی نیست» (مطهری، ۱۳۸۹ ج، ص ۱۴۸). در این سطح، انسان کامل نه محصول ارتقای فردی، بلکه حلقه وصل هستی‌شناختی میان خدا و بشر است؛ موجودی که با عبودیت تام، قافله‌سالار سلوک انسانی می‌شود و تحقق استعدادهای بشری را ممکن می‌کند. مطهری تصریح می‌کند: «روح مذهب تشیع... دید خاص این مذهب درباره انسان است؛ از طرفی استعدادهای انسان را بسی شگرف می‌داند و جهان انسان را هیچ‌گاه از وجود انسان کامل... خالی نمی‌داند» (همان، ص ۱۲۳).

در هر سه سطح، رویکرد و حیاتی‌مطهری به‌مثابه ستون فقرات انسان‌شناسی ایجابی عمل می‌کند. ایمان، قرآن و ولایت، اگرچه در مقام و کارکرد متمایزند، اما در منظومه مطهری زنجیره‌ای پیوسته برای سیر از خاک به افلاک می‌سازند. این سه‌گانه، نه تنها در سطح نظری وحدتی ناگسستگی دارند، بلکه در ساحت عملی، الگویی منسجم برای تعالی فرد و جامعه ارائه می‌دهند. بدین سان، با بازشناسی این سه سطح، چهارچوب انسان‌شناسی ایجابی مطهری روشن می‌شود؛ چهارچوبی که بر شالوده علم و ایمان، فطرت و خلافت، ولایت و انسان کامل بنا شده است.

اما این منظومه، در خلأ شکل نگرفته است. مطهری در برابر انسان‌شناسی‌های رقیب، موضعی انتقادی اتخاذ می‌کند و با دقتی فلسفی، مکاتب مارکسیستی، اگزیستانسیالیستی، عرفانی و فلسفی را نقد می‌کند. اکنون به انسان‌شناسی سلبی در اندیشه مطهری می‌پردازیم تا روشن شود این منظومه چگونه در تقابل با تهدیدهای معرفتی و ضعف‌های مفهومی مکاتب دیگر، انسجام یافته و به الگویی تمدنی بدل شده است.

انسان‌شناسی سلبی

در منظومه فکری استاد مطهری، انسان‌شناسی نه صرفاً تأملی فلسفی، بلکه پروژه‌ای تمدنی است؛ پروژه‌ای که در آن، انسان نه موجودی تک‌ساحتی، بلکه حقیقتی اشتدادی، چندلایه و در حال تکامل است. مطهری با رویکردی تقابلی، شش مکتب انسان‌شناسی را نقد می‌کند؛ مکاتبی که هر یک، با وجود برخورداری از نقاط قوت، گرفتار نوعی تقلیل‌گرایی‌اند و از درک جامع انسان بازمانده‌اند.

در مکتب عقل، انسان به جوهر عقل فروکاسته می‌شود. مطهری با نقل دیدگاه فلاسفه مشائی که «ذات انسان همان عقل اوست» (مطهری، ۱۳۹۲ ج، ص ۱۲۸)، این نگاه را نقد می‌کند و تأکید دارد که عقل تنها یکی از ابعاد وجود انسان است، نه تمام آن. او تصریح می‌کند: «اسلام عقل را یک شاخه از وجود انسان می‌داند، نه تمام هستی انسان» (همان، ص ۱۳۳). همچنین، ایمان را نمی‌توان صرفاً به شناخت عقلانی تقلیل داد؛ زیرا ایمان، فراتر از معرفت نظری است و در ساحت وجودی انسان ریشه دارد.

در مکتب عرفان، دل و قلب جایگزین عقل می‌شود و انسان در مدار عشق و شهود تعریف می‌شود. مطهری با ستایش سفرهای چهارگانه عرفا، عرفان اسلامی را غنی‌ترین مکتب در باب انسان کامل می‌داند.

(همان، ص ۱۶۸): اما هشدار می‌دهد که این مکتب نیز در برخی موارد دچار افراط شده است. نقدهای او شامل تحقیر عقل، درون‌گرایی مطلق، نفس‌گشی و روگردانی از طبیعت است. او تأکید می‌کند که انسان کامل عرفا، باوجود ژرفای سلوک، از تحقق همه ابعاد انسانی بازمانده و به انسان نیمه‌کامل بدل شده است.

در مکتب قدرت، انسان کامل مساوی است با انسان مقتدر. مطهری با تحلیل تاریخی این مکتب از سופسطانیان تا نیچه، نشان می‌دهد که قدرت در این نگرش به تنها ارزش انسانی تبدیل شده است (مطهری، ۱۴۰۳، ص ۸۰). او با نقد این تک‌ارزشی، تصریح می‌کند که «قدرت، تنها کمال نیست» (مطهری، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۴۲) و مکتب قدرت حتی در تعریف خود قدرت نیز دچار سطحی‌نگری است. در مکتب محبت، انسانیت در خدمت به خلق و محبت‌ورزی خلاصه می‌شود. مطهری با نقد افراط در تساهل، تأکید می‌کند که محبت اگر فاقد حقیقت و مصلحت باشد، به نفاق و دورویی می‌انجامد (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۳). او تصریح می‌کند: «خدمت به خلق خدا آنجا ارزش انسانی دارد که در مسیر ارزش‌های دیگر انسانی قرار گیرد. اگر خدمت به خلق در مسیر سایر ارزش‌های انسانی قرار نگیرد، به اندازه یک پول هم ارزش ندارد» (مطهری، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۷). این نقد، نه نفی محبت، بلکه نقد بی‌تفاوتی نسبت به مسیر سعادت انسان است.

در مکتب سوسیالیسم، انسان کامل در انحلال فردیت و تحقق جمع‌گرایی تعریف می‌شود. مطهری با نقد این دیدگاه، نشان می‌دهد که منشأ منیت، تعلق قلبی انسان به اشیاء است، نه صرفاً مالکیت فردی. او می‌نویسد: «اسلام نمی‌گوید مالکیت را از بین ببر؛ می‌گوید انسان را بساز» (همان، ص ۲۷۵). همچنین، او تأکید می‌کند که «ما شدن یکی از خطوط سیمای انسان کامل است، نه تمام آن» (همان، ص ۲۸۲).

در مکتب اگزیستانسیالیسم، آزادی به‌عنوان جوهر انسان معرفی می‌شود. مطهری با تحلیل آرای سارتر، سه نقد اساسی وارد می‌کند: نخست، تعارض نادرست میان علم الهی و اختیار بشر؛ دوم، عدم تمایز میان وابستگی به اشیاء و وابستگی به وجود؛ و سوم، تلقی آزادی به‌عنوان غایت انسان، درحالی‌که آزادی تنها زمینه‌ساز کمال است (مطهری، ۱۴۰۳، ص ۵۱؛ ۱۳۸۴، ص ۲۴۰). او تصریح می‌کند که انسان، موجودی فطری است و نه صرفاً خودساخته.

در برابر این مکاتب، مطهری انسان‌شناسی ایجابی خود را بر بنیاد تراث اسلامی و رویکرد وحیانی بنا می‌نهد؛ تصویری از انسان که نه در تقابل با عقل، عشق، قدرت، محبت، اجتماع یا آزادی، بلکه در ترکیب اشتدادی آن‌ها معنا می‌یابد. او می‌نویسد: «اسلام تک‌ارزشی نیست، چشمی دارد که همه جا را می‌بیند... و در عین حال نقاط ضعف هیچ‌یک از این‌ها را ندارد» (مطهری، ۱۳۹۲ ج، ص ۳۱۳). این نگاه جامع‌نگر، به مطهری امکان می‌دهد تا نقاط قوت مکاتب مختلف را جذب کند، بی‌آنکه در دام مطلق‌سازی یا تقلیل‌گرایی گرفتار شود.

از این منظر، انسان‌شناسی استاد مطهری، واجد ظرفیت تحلیل راهبردی در چهارچوب منطق سوات نیز هست. در این تحلیل، نقاط قوت و ضعف به عوامل درونی مربوط‌اند؛ یعنی ویژگی‌ها، ظرفیت‌ها و کاستی‌هایی که در ساختار وجودی انسان یا در تراث اسلامی حضور دارند. در مقابل، فرصت‌ها و تهدیدها به محیط بیرونی و شرایط فرهنگی، اجتماعی و معرفتی جهان معاصر مربوط می‌شوند. براساس این، می‌توان انسان‌شناسی مطهری را بستری دانست برای شناسایی قوت‌های درونی انسان، همچون علم، ایمان، فطرت و ولایت؛ و نیز ضعف‌های درونی، مانند غفلت از تجربه زیسته و فقدان نظام‌مندی در تبیین امور فطری.

ازسوی دیگر، جهان مدرن با همه پیچیدگی‌هایش، فرصت‌هایی برای بازخوانی تراث و طرح مسائل جدید برای علوم انسانی فراهم می‌کند. درعین حال، تهدیدهایی نیز در قالب مکاتب تقلیل‌گرا، سکولار، یا نسبی‌انگار در برابر انسان‌شناسی مطلوب قد علم کرده‌اند. مطهری با تحلیل دقیق وضعیت، شناسایی عناصر درونی و بیرونی، و طراحی مسیر تعالی، به‌مثابه یک استراتژیست فکری و فرهنگی عمل می‌کند؛ کسی که از دل انسان‌شناسی، نه‌تنها به بازسازی معرفت دینی می‌پردازد، بلکه راهی به سوی رویکرد تمدنی می‌گشاید. اکنون، با این چهارچوب مفهومی، می‌توان به‌تفصیل به بررسی نقاط قوت و ضعف درونی، و فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی در منظومه انسان‌شناسی مطهری پرداخت.

تحلیل انسان‌شناسی استاد مطهری در چهارچوب سوات

منظومه انسان‌شناسی استاد مطهری، باتکیه بر بنیان‌های فلسفی، وحیانی و تمدنی، واجد ساختاری چندلایه و اشتدادی است که در مواجهه با محیط معرفتی و اجتماعی پیرامون، ظرفیت تحلیل راهبردی را

داراست. در این بخش، با بهره‌گیری از چهارچوب سوات، چهار مؤلفه تهدیدها، فرصت‌ها، ضعف‌ها و قوت‌ها در پنج محور تحلیلی اصلی بررسی می‌شوند.

۱. محور معرفت‌شناسی

مطهری در سطح معرفت‌شناختی، بر مبنای تأکید دارد و با فاصله‌گیری از نسبی‌گرایی، به عقل و فطرت به‌عنوان ارکان وجودی انسان می‌نگرد. این قوت، در برابر تهدیدهایی چون سلطه عقلانیت ابزاری، انکار روح و حذف فطرت در مکاتب مدرن، نقش ایستادگی و بازسازی ایفا می‌کند. درعین حال، ضعف‌هایی چون فقدان نگاه تاریخی به تحول مفهوم انسان و تعامل محدود با مکاتب فلسفی معاصر، موجب شده‌اند که ظرفیت تطبیقی این منظومه در سطح معرفت‌شناسی کمتر فعال شود. فرصت‌هایی چون نیاز مبرم بشر امروز به ایمان صحیح و رشد گرایش به دین و عرفان، زمینه‌ای فراهم می‌کنند تا انسان‌شناسی مطهری در فضای فلسفه تطبیقی و گفتگوی بین‌فرهنگی مطرح شود.

۲. محور روش‌شناسی

مطهری از پلورالیسم روشی بهره می‌گیرد و با استفاده از فلسفه، عرفان، قرآن و تاریخ، تصویری جامع از انسان ارائه می‌دهد. این قوت، در برابر تهدیدهایی چون سلطه علوم انسانی سکولار و فروپاشی اخلاق در فضای علمی، نقش مقاومتی دارد. باوجوداین، تعامل محدود با علوم انسانی تجربی و فقدان نظام طبقه‌بندی‌شده امور فطری، از جمله ضعف‌هایی‌اند که مانع از عملیاتی‌شدن نظریه در حوزه‌های تربیتی و روان‌شناختی شده‌اند. فرصت‌هایی چون رشد مطالعات میان‌رشته‌ای و امکان تلفیق با روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم تربیتی، زمینه‌ای فراهم می‌کنند تا انسان‌شناسی مطهری از سطح نظری به سطح کاربردی ارتقا یابد.

۳. محور روان‌شناختی

در منظومه مطهری، انسان نه موجودی زیستی و مادی، بلکه حقیقتی هستی‌شناختی است که در مسیر اشتداد و تکامل معنا می‌یابد. او بر انسان کامل، عقل، اراده، ایمان و طبیعت تأکید دارد. این نگاه، در

برابر تهدیدهایی چون تنزل انسان به ماشین، بحران‌های هویتی و ازخودبیگانگی، نقش بازسازی دارد. باوجوداین، کم‌توجهی به انسان انضمامی و تجربه زیسته از جمله ضعف‌هایی‌اند که امکان گفتگوی مستقیم با انسان معاصر را محدود کرده‌اند. فرصت‌هایی مانند بحران‌های روانی نسل جوان و مطالبه برای الگوهای تربیتی کرامت‌محور، زمینه‌ای فراهم می‌کنند تا انسان‌شناسی مطهری به‌عنوان الگویی معنوی مطرح شود.

۴. محور تمدن‌پژوهی

مطهری با افق کلان‌نگر و رویکرد آینده‌پژوهانه، انسان را در نسبت با تمدن، تاریخ و جامعه معنا می‌کند. او در آثار خود، همواره در پاسخ به بحران‌های تمدنی سخن گفته است. این قوت، در برابر تهدیدهایی چون تأثیرپذیری جامعه از الگوی انسان غربی، فروپاشی ارزش انسان و تصور نادرست جایگزینی علم با ایمان، نقش ایستادگی و بازخوانی ایفا می‌کند. باوجوداین، فقدان پیوند عملی با سیاست‌گذاری فرهنگی و کم‌توجهی به اعمال نظریه در سطح نهادهای اجتماعی، از جمله ضعف‌هایی‌اند که ظرفیت تمدنی نظریه را محدود کرده‌اند. فرصت‌هایی مانند مطالبه برای بازخوانی تراث اسلامی در قالب‌های جدید و امکان بازتولید نظریه در علوم انسانی، زمینه‌ای فراهم می‌کنند تا انسان‌شناسی مطهری در سطح تمدنی بازسازی شود.

۵. محور راهبرد عملی و کاربردی

مطهری با شجاعت، با مکاتب رقیب وارد گفتگوی انتقادی می‌شود و غالباً مسئله‌محور سخن می‌گوید. او از مواد خام فرهنگی تمدن اسلامی بهره می‌گیرد. این قوت، در برابر تهدیدهایی چون استثمار علمی بدون ایمان، حذف انسانیت در نظام‌های آموزشی، و تبدیل علم به ابزار قدرت، نقش مقاومتی دارد. باوجوداین، فقدان مدل‌های عملیاتی در تربیت و آموزش و تعامل محدود با روان‌شناسی مثبت‌گرا، از جمله ضعف‌هایی‌اند که مانع از کاربردی‌شدن نظریه شده‌اند. فرصت‌هایی مانند امکان پیوند بیشتر با روان‌شناسی مثبت‌گرا و ارتقای نظریه به مدل‌های عملی در آموزش، پرورش و سلامت روان، زمینه‌ای فراهم می‌کنند تا انسان‌شناسی مطهری در سطح اجتماعی و نهادی تثبیت شود.

در مجموع، تحلیل ماتریسی سوات نشان می‌دهد که انسان‌شناسی استاد مطهری، با وجود برخی ضعف‌های عملی و میان‌رشته‌ای، واجد قوت‌های نظری، فلسفی و تمدنی است که در مواجهه با تهدیدها و فرصت‌های محیطی، قابلیت ایستادگی، بازسازی و تحول‌آفرینی دارد. این منظومه، اگر با بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی و بازخوانی درونی توسعه یابد، می‌تواند از یک نظریه فلسفی به یک الگوی تمدنی و تربیتی بدل شود؛ الگویی که هم در سطح معرفت، هم در سطح جامعه و هم در سطح فرد، قابلیت بازسازی انسان معاصر را داراست.

جدول ۱. تحلیل سوات انسان‌شناسی استاد مطهری

محور تحلیلی	نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)	فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
معرفت‌شناسی	مبناگرایی فلسفی و وحیانی؛ اصالت فطرت و عقل؛ پرهیز از نسبی‌گرایی	فقدان نگاه تاریخی به تحول مفهوم انسان؛ تعامل محدود با مکاتب فلسفی معاصر	نیاز مبرم بشر امروز به ایمان صحیح؛ رشد گرایش به دین و عرفان؛ گشودگی فضای علمی به فلسفه‌های تطبیقی	سلطه عقلانیت ابزاری؛ انکار روح؛ تقلیل انسان به ماده؛ حذف فطرت در مکاتب مدرن
روشناسی	پلورالیسم روشی؛ بهره‌گیری از فلسفه، عرفان، قرآن، تاریخ؛ جامع‌نگری در تحلیل انسان	تعامل محدود با علوم انسانی تجربی؛ فقدان نظام طبقه‌بندی‌شده امور فطری	رشد مطالعات میان‌رشته‌ای؛ امکان تلفیق با روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی	سلطه علوم انسانی سکولار؛ فلسفه‌هایی که به جنگ انسان آمده‌اند؛ فروپاشی اخلاق در فضای علمی

انسان‌شناسی چندلایه و وجودمحور؛ تمرکز بر انسان کامل؛ توجه به ایمان، اراده، عقل، طبیعت	بحران‌های روانی و معنوی نسل جوان؛ مطالبه برای الگوهای تربیتی کرامت‌محور؛ نیاز به معنا و آرامش در جهان سکولار	کم‌توجهی به انسان انضمامی و تجربه زیسته	روان‌شناختی	تنزل انسان به ماشین؛ تبدیل انسان به موجود سودجو؛ بحران‌های هویتی و ازخودیگانگی
افق کلان‌نگر؛ رویکرد آینده‌پژوهانه؛ طراحی انسان‌شناسی در نسبت با تمدن، تاریخ و جامعه	مطالبه برای بازخوانی تراث اسلامی در قالب‌های جدید؛ امکان بازتولید نظریه در علوم انسانی	فقدان پیوند عملی با سیاست‌گذاری فرهنگی؛ کم‌توجهی به اعمال نظریه در سطح نهادهای اجتماعی	تمدن‌پژوهی	تأثیرپذیری جامعه از الگوی انسان غربی؛ فروپاشی ارزش انسان؛ تصور نادرست جایگزینی علم با ایمان
شجاعت مواجهه با مکاتب رقیب؛ مسئله‌محوری؛ تکیه بر مواد خام فرهنگی تمدن اسلامی	امکان پیوند بیشتر با روان‌شناسی مثبت‌گرا؛ ارتقای نظریه به مدل‌های عملی در آموزش، پرورش و سلامت روان	فقدان مدل‌های عملیاتی در تربیت، روان‌درمانی، آموزش؛ تعامل محدود با روان‌شناسی مثبت‌گرا	راهبرد عملی و کاربردی	استثمار علمی بدون ایمان؛ تبدیل علم به ابزار قدرت؛ حذف انسانیت در نظام‌های آموزشی و مدیریتی

اولویت‌بندی راهبردها با استفاده از مدل SPACE

برای تعیین جهت‌گیری کلان راهبردی انسان‌شناسی استاد مطهری، پس از استخراج راهبردهای چهارگانه از ماتریس سوات، از مدل اسپیس استفاده شد. این مدل با ارزیابی چهار بُعد «قدرت نظری و انسجام فلسفی» (FS)، «مزیت رقابتی در برابر مکاتب رقیب» (CA)، «قدرت حوزه فعالیت و ظرفیت تمدنی» (IS) و «ثبات یا فشار محیطی» (ES)، موقعیت راهبردی نظریه را در یک صفحه دوبعدی ترسیم می‌کند. براساس تحلیل محتوای مقاله، امتیازهای چهار بُعد اسپیس به‌صورت زیر تعیین شد: ۱. قدرت نظری

و فلسفی +۵ (FS) ۲. مزیت رقابتی در برابر مکاتب رقیب +۴ (CA) ۳. قدرت حوزه فعالیت و ظرفیت تمدنی +۳ (IS) ۴. فشار محیطی و تهدیدهای بیرونی -۴ (ES).

ترکیب این امتیازها نشان می‌دهد که انسان‌شناسی استاد مطهری در صفحه SPACE در ربع تهاجمی (Aggressive Quadrant) قرار می‌گیرد. این موقعیت بیانگر آن است که قوت‌های درونی این منظومه از جمله مبنای فلسفی، اصالت عقل و فطرت، جامع‌نگری و توان نقد مکاتب رقیب، به اندازه‌ای نیرومند است که می‌تواند فرصت‌های بیرونی را فعال کرده و تهدیدهای محیطی را خنثی کند.

براساس این، راهبردهای تهاجمی (SO) نسبت به سایر راهبردها از اولویت بیشتری برخوردارند. این راهبردها بر بهره‌گیری حداکثری از قوت‌های نظری و تمدنی برای توسعه، بازخوانی و گسترش کاربردهای انسان‌شناسی مطهری در حوزه‌های تربیتی، تمدنی و میان‌رشته‌ای تأکید دارند. در نتیجه، جهت‌گیری کلان این منظومه باید بر توسعه نظریه، گسترش گفت‌وگوی تمدنی، و تبدیل ظرفیت‌های فلسفی به مدل‌های عملی و اجتماعی متمرکز باشد.

جدول ۲. ارزیابی ابعاد مدل SPACE در انسان‌شناسی مطهری

امتیاز	شاخص‌ها	بُعد
+۵	مبنای فلسفی؛ اصالت عقل و فطرت؛ جامع‌نگری؛ پشتوانه وحیانی؛ توان تولید معنا و بازسازی مفهومی	قدرت نظری و فلسفی (FS)
+۴	توان نقد مکاتب سکولار؛ ایستادگی در برابر تقلیل‌گرایی؛ گفت‌وگوی تمدنی؛ انسجام مفهومی در طرح انسان کامل	مزیت رقابتی (CA)
+۳	نیاز اجتماعی به الگوهای کرامت‌محور؛ گرایش جهانی به معنویت؛ ظرفیت تمدنی انسان‌شناسی اسلامی؛ امکان بازتولید نظریه در علوم انسانی	قدرت حوزه فعالیت (IS)
-۴	سلطه علوم انسانی سکولار؛ بحران‌های معنایی؛ حذف فطرت در مکاتب مدرن؛ فشارهای فرهنگی و هویتی بر انسان معاصر	ثبات محیطی / فشار محیطی (ES)

نکته مهم آن است که نتیجه اسپیس نافی تحلیل سوات نیست؛ بلکه جهت‌گیری کلان نظریه را مشخص می‌کند؛ درحالی‌که تحلیل سوات نشان می‌دهد انسان‌شناسی مطهری در برابر تهدیدهای بیرونی رویکردی رقابتی (ST) اتخاذ می‌کند و در برابر فرصت‌ها واجد ظرفیت تهاجمی (SO) است و در سطح عملی در برخی حوزه‌ها نیازمند راهبرد محافظه‌کارانه (WO) است، مدل اسپیس بیان می‌کند

که در سطح کلان، قوت‌های نظری و تمدنی این منظومه آن‌قدر نیرومند است که جهت‌گیری اصلی آن باید تهاجمی (SO) باشد. به بیان دیگر، ST در سطح مواجهه با تهدیدها، WO در سطح عملی، و SO در سطح کلان قابل جمع‌اند و هر یک در جایگاه خود معنا پیدا می‌کنند.

براساس این، راهبردهای تهاجمی (SO) نسبت به سایر راهبردها از اولویت بیشتری برخوردارند. این راهبردها بر بهره‌گیری حداکثری از قوت‌های نظری و تمدنی برای توسعه، بازخوانی و گسترش کاربردهای انسان‌شناسی مطهری در حوزه‌های تربیتی، تمدنی و میان‌رشته‌ای تأکید دارند. در نتیجه، جهت‌گیری کلان این منظومه باید بر توسعه نظریه، گسترش گفت‌وگوی تمدنی، و تبدیل ظرفیت‌های فلسفی به مدل‌های عملی و اجتماعی متمرکز باشد.

گذار تحلیلی از مؤلفه‌ها به راهبردها

بررسی ماتریسی انسان‌شناسی استاد مطهری در پنج محور معرفت‌شناسی، روش‌شناسی، روان‌شناختی، تمدن‌پژوهی و راهبرد عملی نشان می‌دهد که این منظومه، در کنار قوت‌های فلسفی، وحیانی و تمدنی، با ضعف‌هایی در سطح عملی، میان‌رشته‌ای و تجربه‌محور نیز مواجه است. در هر محور، تهدیدهایی از سوی مکاتب سکولار، علوم انسانی تقلیل‌گرا و بحران‌های معنایی انسان مدرن وجود دارد که می‌توانند ظرفیت‌های نظریه را به چالش بکشند. در عین حال، فرصت‌هایی مانند رشد گرایش جهانی به دین، مطالبه برای تربیت کرامت‌محور، و گشودگی فضای علمی به فلسفه‌های تطبیقی، زمینه‌هایی فراهم کرده‌اند که می‌توانند به ارتقای نظریه و کاربردی شدن آن کمک کنند.

مطهری در سطح معرفتی، با تکیه بر مبنای‌گرایی، در برابر تهدیدهای معرفت‌زدای مدرن ایستادگی می‌کند. در روش‌شناسی، با بهره‌گیری از منابع متنوع اسلامی، تصویری جامع از انسان ارائه می‌دهد، هرچند تعامل او با علوم انسانی تجربی محدود مانده است. در انسان‌شناسی، با تمرکز بر انسان کامل و ساختارهای اشتدادی، نظریه‌ای هستی‌شناختی عرضه می‌کند، اما نسبت آن با انسان زیسته و مدرن نیازمند توسعه است. در سطح تمدنی، افق آینده‌نگر و نگاه تمدن‌ساز او برجسته است، ولی اعمال عملی آن در نهادهای اجتماعی هنوز تحقق نیافته است. و در راهبرد عملی، با شجاعت مواجهه با مکاتب رقیب، ظرفیت نقد و بازسازی را داراست، اما در طراحی مدل‌های اجرایی، خلأهایی دیده می‌شود.

این تحلیل ماتریسی، زمینه‌ساز گذار به سطح راهبردی است؛ جایی که چهار راهبرد اصلی سوات، تهاجمی، رقابتی، محافظه‌کارانه و تدافعی، در نسبت با قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها شکل می‌گیرند. جدول بعدی، این راهبردها را به صورت منسجم و تحلیلی ارائه می‌دهد تا مسیر نظریه‌پردازی و توسعه انسان‌شناسی مطهری در افق تمدنی روشن‌تر شود.

جدول ۳. تحلیل راهبردی سوات انسان‌شناسی استاد مطهری

تهدیدها (T)	فرصت‌ها (O)	
راهبرد رقابتی (ST) مطهری با قوت‌های معرفتی و فلسفی خود، در برابر تهدیدهایی چون تقلیل انسان به ماده، علم منهای ایمان، مکاتب سکولار و بحران‌های اخلاقی ایستادگی می‌کند. او با نقد فلسفه‌های غربی، عرفان و انسان‌شناسی‌های تقلیل‌گرا، منظومه‌ای بدیل و فطرت‌محور ارائه می‌دهد. این مواجهه نه از موضع انزوا، بلکه از موضع گفت‌وگوی تمدنی و بازسازی مفاهیم است. انسان‌شناسی او در برابر جریان‌های رقیب، ایستاده و تحول‌خواه است.	راهبرد تهاجمی (SO) مطهری با تکیه بر تراث اسلامی و آموزه‌های قرآنی، انسان را حقیقتی اشتدادی و چندلایه می‌بیند. او از قوت‌های درونی مانند جامع‌نگری، پلورالیسم روشی، طرح انسان کامل، اصالت فطرت و عقل بهره می‌گیرد تا در برابر بحران‌های معنایی، گرایش جهانی به دین، مطالبه برای کرامت انسانی و گشودگی علمی، نظریه‌ای تمدنی و تحول‌خواه ارائه دهد. این رویکرد در آثار او کنش‌مند، آینده‌نگر و مبتکرانه است.	نقاط قوت (S)
راهبرد تدافعی (WT) با توجه به تأکید مطهری بر ظرفیت‌ها و نقاط قوت تراث اسلامی، در منظومه فکری ایشان راهبرد تدافعی مشاهده نشد؛ چرا که رویکرد ایشان مبتنی بر فعال‌سازی عناصر ایجابی و ارتقاءبخش سنت اسلامی است، نه تمرکز بر واکنش‌های تدافعی در برابر تهدیدها.	راهبرد محافظه‌کارانه (WO) مطهری در سطح عملی، در حوزه‌هایی چون انسان انضمامی، روان‌شناسی مدرن، تجربه زیسته و تعامل میان‌رشته‌ای، هنوز جای رشد و تکامل دارد. فرصت‌هایی چون بحران‌های روانی نسل جوان، مطالبه برای تربیت کرامت‌محور، و گشودگی علمی به فلسفه‌های تطبیقی، زمینه‌هایی هستند که می‌توانند به اصلاح این ضعف‌ها کمک کنند. رویکرد مطهری در این حوزه‌ها محتاط، اصلاح‌پذیر و منتظر بلوغ زمینه‌های گفتگو است.	نقاط ضعف (W)

نتیجه‌گیری

در جمع‌بندی تحلیل راهبردی سوات، روشن می‌شود که انسان‌شناسی استاد مطهری واجد ظرفیت‌های متنوعی است که امکان انطباق با سه راهبرد از چهار راهبرد اصلی را فراهم می‌کند. باوجود این، هیچ‌یک از این راهبردها به تنهایی و به صورت موجه کلیه، قابلیت تعمیم کامل بر منظومه فکری او را ندارند؛ بلکه با سه موجه جزئی مواجه‌ایم که هر یک در بخشی از ساختار نظری یا عملی انسان‌شناسی مطهری مصداق می‌یابند. در این میان، جهت‌گیری راهبردی این پژوهش بر پایه واقع‌سنجی نظری، بر راهبرد رقابتی (ST) به صورت موجه جزئی تأکید دارد؛ زیرا انسان‌شناسی مطهری با تکیه بر قوت‌های درونی خود از جمله جامع‌نگری، پلورالیسم روشی، اصالت فطرت، اصالت عقل و طرح انسان کامل، در برابر تهدیدهای بیرونی، از جمله مکاتب سکولار، تقلیل‌گرا و بحران‌های معنایی جهان مدرن، ایستادگی می‌کند و ظرفیت پاسخ‌گویی، نقد و بازسازی دارد.

در عین حال، در حوزه‌های نظری و تمدنی، این منظومه واجد قابلیت تهاجمی (SO) نیز هست؛ به‌ویژه در مواجهه با فرصت‌هایی مانند گرایش جهانی به دین و معنویت، مطالبه برای الگوهای تربیتی مبتنی بر کرامت انسانی و گشودگی فضای علمی به فلسفه‌های تطبیقی. مطهری در این عرصه‌ها نه تنها مدافع، بلکه مهاجم، طراح و تحول‌خواه است. از سوی دیگر، در سطح عملی و میان‌رشته‌ای، به‌ویژه در تعامل با علوم انسانی تجربی، روان‌شناسی مدرن و تجربه زیسته انسان معاصر، منظومه مطهری هنوز نیازمند توسعه و بازخوانی است. از این رو، این پژوهش با پذیرش راهبرد محافظه‌کارانه (WO)، بر امکان بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی برای ارتقای این حوزه‌ها تأکید دارد.

براساس این، مقاله حاضر با تأکید بر راهبرد رقابتی و پذیرش ظرفیت‌های تهاجمی و محافظه‌کارانه، منظومه انسان‌شناسی استاد مطهری را نه تنها در مقام نظریه‌ای فلسفی، بلکه در قامت الگویی تمدنی و تربیتی معرفی می‌کند؛ الگویی که هم در برابر تهدیدها ایستادگی می‌کند، هم از فرصت‌ها بهره می‌گیرد، و هم در مسیر توسعه و تحول، گام‌های سنجیده و راهبردی برمی‌دارد.

با این تحلیل، روشن می‌شود که منظومه انسان‌شناسی مطهری، نه تنها در مواجهه با مکاتب رقیب، بلکه در طراحی افق‌های جدید علوم انسانی، ظرفیت کنش‌گری دارد. چالش اصلی در آینده، نه صرفاً دفاع از این منظومه، بلکه بازآرایی آن در نسبت با تحولات معرفتی، زیست‌جهان انسان معاصر و اقتضانات

میان‌رشته‌ای است. این مقاله، تنها گامی آغازین در مسیر بازخوانی راهبردی اندیشه مطهری است؛ مسیری که می‌تواند به طراحی مدل‌های تربیتی، تمدنی و توحیدمحور در بستر علوم انسانی بینجامد. پنجره‌ای که این پژوهش می‌گشاید، دعوتی است به گفتگویی نو میان فلسفه اسلامی و ابزارهای تحلیلی معاصر.

منابع

- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۱). اصول فلسفه و روش رئالیسم، ج ۱. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). جاذبه و دافعه علی. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). یادداشت‌ها. ج ۱۰، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). مسئله شناخت. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). حماسه حسینی. ج ۱، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). انسان و ایمان. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). فطرت. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹ الف). آینده انقلاب اسلامی ایران. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹ ب). بیست گفتار. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹ ج). ولاءها و ولایت‌ها. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹ د). امدادهای غیبی در زندگی بشر. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۱). اسلام و نیازهای زمان. ج ۱. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۲ الف). جامعه و تاریخ. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۲ ب). انسان‌شناسی قرآن. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۲ ج). انسان کامل. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۳). ده گفتار. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۴۰۱). حق عقل و اجتهاد. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۴۰۳ الف). فطرت و تربیت. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۴۰۳ ب). هدف زندگی. تهران: صدرا.

References

- Helms, M. M., & Nixon, J. (2010). Exploring SWOT analysis: What is SWOT and when should it be used? *Journal of Strategy and Management*, 3(3), 215–251.

- Klein, F., Pelzer, U., Schmuck, R. B., Malinka, T., Felsenstein, M., Denecke, T., Pratschke, J., & Bahra, M. (2019). Strengths, weaknesses, opportunities, and threats of centralized pancreatic surgery: A single-center analysis of 3000 consecutive pancreatic resections. *Journal of Gastrointestinal Surgery*, 23(3), 492–502.
- Puyt, R. W., Lie, F. B., De Graaf, F. J., & Wilderom, C. P. M. (2020). Origins of SWOT Analysis. *Academy of Management Proceedings*. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2020.132>
- Rowe, A. J., Mason, R. O., Dickel, K., Mann, R. B., & Mockler, R. J. (1994). *Strategic Management: A Methodological Approach* (4th ed.). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Tang, H., Huang, W., Ma, J., & Liu, L. (2018). SWOT analysis and revelation in traditional Chinese medicine internationalization. *Chinese Medicine*, 13(5).
- Tang, H., Huang, W., Ma, J., & Liu, L. (2018). SWOT analysis and revelation in traditional Chinese medicine internationalization. *Chinese Medicine*, 13, Article 5. <https://doi.org/10.1186/s13020-018-0165-1>
- Wang, K.-C. (2007). A process view of SWOT analysis. *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the International Society for the Systems Sciences*, (pp. 1–12). 51(2).

Persian Sources

- Motahhari, M. (1997). *Nizām-e oqūq-e zan dar Eslām* [The System of Women's Rights in Islam]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (1998). *Jāzebe va dāfe'e-ye 'Ali ('a)* [The Attraction and Repulsion of Imam Ali]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (1999). *Yāddāshthā* (Vol. 10) [Notes]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2005). *Mas'ale-ye shenākht* [The Problem of Knowledge]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2007). *Hamāse-ye osayni* (Vol. 1) [The Hosseini Epic]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2009a). *Ensān va imān* [Man and Faith]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2009b). *Fe rat* [Fitrah]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2010a). *Āyande-ye enqelāb-e eslāmī-ye Irān* [The Future of the Islamic Revolution of Iran]. Tehran: Sadra. [In Persian]

- Motahhari, M. (2010b). Bist goftār [Twenty Discourses]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2010c). Velāhā va velāyat-hā [Loyalties and Leaderships]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2010d). Emdād-hā-ye gheybi dar zendegi-ye bashar [Divine Assistance in Human Life]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2012). Eslām va niyāz-hā-ye zamān (Vol. 1) [Islam and the Needs of Time]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2013a). Jāme‘e va tārikh [Society and History]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2013b). Ensān-shenāsi-ye Qur’ān [Qur’anic Anthropology]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2013c). Ensān-e kāmel [The Perfect Human]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2014). Dah goftār [Ten Discourses]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2022). aqq-e ‘aql va ejtehād [The Right of Reason and Ijtihad]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2024a). Fe rat va tarbiyat [Fitrah and Education]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahhari, M. (2024b). Hadaf-e zendegi [The Purpose of Life]. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Tabataba’i, M. H. (2002). O ūl-e falsafe va raveshe-ye reālism (Vol. 1) [The Principles of Philosophy and the Method of Realism]. Tehran: Sadra. [In Persian]